

Research Type: Research Article

Received: 26.02.2021

Accepted: 01.03.2021

“AYTIŞLAR” AND “ATIŞMALAR”

(An Example of Common Cultural Values of the Turkic World Abstract)

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ¹

Abstract

There are commonalities in the traditions and customs, worldview, traditional literary understanding and value judgments of the Turkish world, which has spread over a wide geography in the world. These partnerships are proof that the Turkish noble peoples come from the same root. One of the traditional partnership in the field of literature in Turkey in the Turkish "atışma", while in the Kyrgyz Turkish "aytış" are named as such. As in other Turkish tribes, there are individual types of this genre, both anonymous and related to "âşık" and "akın" in Turkish folk literature as well as in Kyrgyz folk literature. In this study, the Kyrgyz "aytış" with Turkey in the Turkish types "atışma" are to be compared; The richness of similarities and differences will be tried to be revealed.

Keywords: Folk literature, aytış, atışma, Kyrgyz, Turkey Turks.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, ORCID ID: 0000-0002-8351-4538
naciye.yildiz@hbv.edu.tr

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Başvuru: 26.02.2021

Kabul: 01.03.2021

AYTIŞLAR VE ATIŞMALAR **(Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerlerinden Bir Örnek)**

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ²

Öz

Dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklük âleminin gelenek ve göreneklerinde, dünya görüşünde, geleneksel edebiyat anlayışında, değer yargılarında ortaklıklar vardır. Bu ortaklıklar, Türk soylu halkların aynı kökten geldiğinin delili durumundadır. Geleneksel edebiyat alanındaki ortaklıklardan birisi de Türkiye Türkçesinde “atışma”, Kırgız Türkçesinde ise “aytış” olarak adlandırılan türlerdir. Diğer Türk boylarında da olduğu gibi Türk halk edebiyatında da Kırgız halk edebiyatında da bu türün hem anonim hem de âşık ve akınlarla ilişkili olarak ferdi türleri mevcuttur. Bu çalışmada, Kırgız aytış türleri ile Türkiye Türkçesindeki atışmalar karşılaştırılacak ve benzerliklerle farklılıklardan oluşan zenginlikler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Halk edebiyatı, aytış, atışma, Kırgız, Türkiye Türkleri

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-8351-4538
naciye.yildiz@hbv.edu.tr

Giriş

Kırgız halk edebiyatında “aytış” ve Türk halk edebiyatında “atışma”, amatör veya profesyonel iki ya da daha fazla kişinin veya bir grubun fertlerinin karşılıklı olarak söylediği halk edebiyatı türleri olarak adlandırılabilir. Aytış ve atışmalar, sözlü şiir yaratıcılığının örnekleri olarak halk arasında çok ilgi gören edebî türlerdendir ve hem anonim hem de ferdî olarak iki farklı söyleyiş geleneğinde örneklerini bulabilmek mümkündür. Anonim gelenekte aytışlar ve atışmalar, daha çok amatör kişiler, ferdî edebiyat geleneğinde ise doğaçlama söz söylemede usta olan sanatçılar tarafından söylenir. Anonim olanlar da ilk defa şahıslar tarafından yaratılmış ancak zaman içinde ilk söyleyenleri unutulmuş olabilir. Bunlarda hazır kalıplar yaygın olarak kullanılırken, ferdî olan aytış ve atışma türlerinde özgünlük esastır. Aytış ve atışmaların iki şekli de farklı ortam ve işlevlerde yer almakla birlikte, halk arasında ilgiyle takip edilen türlerdir. Anonim olanlar daha çok eğlenceli ortamlarda güzel vakit geçirme amacına yönelik sözlü ürünlerdir; ferdî aytışlar ve atışmalar, yarışma ortamlarında icra edilir.

Türk halk edebiyatında anonim “atışma”lar düğün, kına gecesi gibi geleneksel toplantılara katılanlar arasında “mani” şeklinde geleneksel bir tür olarak karşılıklı söylendiği gibi “atma türküler, atışma türkeleri” şeklinde de gelenekte yer alır. Ferdî edebiyatta ise genel olarak atışma olarak adlandırılan bu eserler, doğaçlama âşıklık geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan ve özelliklerine göre “atışma, deyişme, karşılaşma” olarak adlandırılan söz düellolarında yaratılan ve saz eşliğinde ezgili olarak söylenen şiirlerdir.

Atışma ve aytış geleneği değerlendirildiğinde aynı kültürden gelen ortaklıkların yanısıra detaylarda farklılıkların da olması, Türk kültürünün farklı coğrafyalara yayılan zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Atışma ve Aytışların Benzeyen ve Benzemeyen Yönleri

Karşılıklı gruplar veya amatör kişiler arasında söylenen aytışların da atışma türkülerinin de temel işlevleri eğlenmedir. Herhangi bir sebeple bir araya gelen kişiler birbirlerine sitemli, alaycı, övgülü sözler söyleyerek hoş vakit geçirebilirler, bir iş yaparken bu yolla yaptıkların işin yükünü hafifletebilirler veya bazı durumlarda da içinde buldukları durumdan şikâyet fırsatı bulabilirler. Bunlarda bir yarışma düşüncesi söz konusu değildir. Öte yandan, Anadolu sahasındaki âşık atışmalarında da Kırgız halk edebiyatındaki akın aytışlarında da, iki taraftan

birinin diğere göre daha ustaca söz söyleyip yenmesi yani yarışma fikri esastır. Anonim aytışlarda genellikle hazır söz kalıplarının kullanılmasına rağmen akın ve ozan aytışlarıyla atışmaları ustalık isteyen bir iştir. Aytış ve atışmalar bir yarışma havasında geçtiği hatta bir kısmının sonunda küçük ya da büyük bir mükâfat da bulunduğu için, aytış veya atışma söyleyen kişilerin söz ustası, hazırcevap, kültürlü ve bu geleneğin yolunu yordamını bilen kişiler olmaları; mutlaka doğaçlama şiir söyleme kabiliyetine sahip bulunmaları gerekmektedir.

Kırgız halk edebiyatında aytışlar, söyleyenleri bakımından dört gruba ayrılmaktadır:

1. Amatörler tarafından söylenen aytışlar,
2. Çeçenler tarafından söylenen aytışlar,
3. Akınlar tarafından söylenen aytışlar
4. Kuudullar tarafından söylenen aytışlar. (Yıldız 2017: 182)

Amatörler tarafından söylenen aytışların en yaygın örnekleri “Kız-Cigit/Kız-Delikanlı” aytışı ile “Kayın ene-Kelin/Kaynana-Gelin”, “Baydın kız-Cardı kız/Zengin kız-Fakir kız” gibi aytışlardır. Karşılıklı latife yollu takılmaların veya soru-cevap şeklinde sınamaların yapıldığı bu aytışlarda, boy ölçüşmekten çok, eğlenmek ön plandadır. Genellikle de gruplar halinde gerçekleştirilen geleneksel eğlencelerde icra edilirler.

Kız-Cigittin Aytışı

Kız:

*Atakem Alay ketkende,/Babacığım Alay'a gittiğinde,
Enekem üydü çeçkende,/Annem evi çözdüğünde,
Ceti atanga cük artıp,/Yedi deveye yük yükleyip,
Cetelebey, bek artıp./Yedeklemeyip, sağlamca yükleyip
Altı atanga cük artıp,/Altı deveye yük yükleyip,
Aldı, kiynin bek artıp,/Önünü, arkasını kuvvetlice yükleyip,
Ak dayra keçip col tartıp,/Ak ırmak geçip, yol sürüp
Alayga ketsem, kantesiñ?/Alay'a gitsem, ne yaparsın*

Cigit/Delikanlı:

*Alayga ketken ceriñde,/Alay'a gittiğin vakitte
Sarı ingenge sep artıp./Sarı deveye yük yükleyip,
Sargaya kuup, men barıp,/Büyük arzuyla peşine düşüp,*

*Saga ketsem kantesin?/Sana gelirsem ne yaparsın?
Kuu ingenge sep salıp,/Dişi deveye çeyiz yükleyip,
Kumsara kuup, men barıp,/Peşine takılıp yollara düşüp,
Kuup cetssem kantesiñ?/Yakalarsam ne yaparsın?
...(Bektenov-Bayciyev 1993: 64-65)*

Örnekteki ayıtış, iki genç arasında diğere söyleyecek söz bırakmayana dek bu şekilde sürer. Bu ayıtış ile Anadolu sahasındaki anonim atışmalar, atma türküler, anonim deyişler arasındaki benzerlikler, aşağıdaki örnekte açık şekilde ortaya çıkmaktadır;

Ağa:

*Adilem sen naçarsın,
İnci mercan saçarsın,
Dünya deniz olunca
Gülüm nere kaçarsın?*

Adile:

*Ağam derim, naçarım,
İnci mercan saçarım.
Dünya deniz olunca*

Ban kuş olup uçarım. (Gözaydın 1989: 14)

Akınlar tarafından söylenen Kırgız ayıtışları, işlenen konu bakımından gruplandırılabilir:

1. Alım-sabak ayıtış: Akınlar aynı konu üzerinde sırayla söz söylerler, en üstün şekilde söz söylenene veya söylenecek söz kalmayana kadar atışma aynı konuda devam eder. Akınlar, söz başında birbirlerinin sözlerini tekrar ederek başlayabilirler. Bu tür ayıtışlara ikiden fazla akın katılabilir ve mısra sayısında sınırlama yoktur. Ayıtış akınlarının hepsi bu tür ayıtışta bulunmuştur.

2. Tabışmaktuu (bilmece) ayıtış: Ayıtış, birinci akının bilmece veya soru sorması, ikinci akının da buna cevap vermesi şeklinde geçer. Karşısındakinin bilgisini ölçmeye ve sorulara cevap veremez duruma düşürüp yenmeye yönelik ayıtış türüdür. Derin ve felsefi temele dayanan bilgi birikimi gerektirir. Talım Kız ile Köbök isimli akın arasında geçen ayıtış, bu türün en meşhurlarındandır.

3. Sanat (nasihat) ayıtış: Akınların dünya görüşlerini, bilgi ve tecrübelerini dile getirerek gerçekleştirdikleri ayıtışlardır. Didaktik mahiyettedir. Genellikle soyut konular işlenir.

4. Çeçen (söz ustalarının) aytışı: Bu tür, konu veya teknik özellikler dolayısıyla değil, aytışı gerçekleştirenler açısından diğerlerinden farklıdır. Akınların hepsi söz ustası sayılmakla birlikte, çeçenler söz ustalığının yanı sıra bilge kişiliğe ve müşkül işleri çözme yeteneğine ve güvenine sahip kişilerdir. Dolayısıyla, çeçen aytışları derin felsefi anlamlar içeren, söz ustalığını en üst seviyede gösteren aytışlardır. Çeçen aytışında da soru-cevap şeklinde bir teknik kullanılabilir. Tezek Törö ile Sart Çeçen'in aytışı bu türe örnek verilebilir.

5. Kordoo (horlama, aşağılama, kızdırma) aytışı: Sovyet döneminden önce, kendi boyunu, yurdunu övme, karşısındakinin mensup olduklarını da yerme esasına dayalı olan ve çok yaygın olan bu aytış türü Sovyet döneminde yasaklanmıştır. Belli başlı temsilcileri Toktogul, Cenicok, Aydaraalı gibi akınlardır. Günümüz Kırgız sözlü geleneğinde, akınların, hem diğerlerinin ait olduğu boyun hem de kişisel olarak birbirlerinin kusur ve eksiklerini acımasızca yerdikleri bu türdeki aytışlar, yeniden canlanmıştır. Söz düellosu şeklinde geçen bu türde, karşısındaki akın kendisiyle ilgili olarak ne söylerse söylesin, akınların buna tahammül göstermesi, verebiliyorsa aynı tarzda sözle cevap vermesi gerekir. En çekişmeli geçen aytış türlerindedir. Mizah da içerdiğinden halk büyük ilgiyle takip eder. Eşmambet ile Kalık arasındaki aytış buna örnek verilebilir.

6. Tamaşaluu (eğlenceli) aytış: Şaka yoluyla gerçekleştirilen aytıştır. Akınların birbirleriyle alay ettikleri, bir özelliklerinden dolayı birbirlerine lakap takarak mizah unsuru yarattıkları aytışlar bu gruba girer. Bu aytışlarda derin felsefi manalardan çok halkı eğlendirmek, güldürmek, biraz da güldürürken düşündürmek esastır. Yarışma temelinden çok şakalaşma söz konusudur; ancak, ağır bir söz söylendiğinde yarışma temeline de geçilebilir. Toktogul ile Eşmambet arasındaki aytış, bu türe örnektir (Orazkanov 2006: 77-117).

7. Bu aytış türlerine kaynaklarda sınıflandırmaya pek alınmayan car saluu/car çakıruu (ilan etme/duyurma) tarzı aytışı de ilave etmek mümkündür. Bu tarz aytış örneğinden biri, 1923 yılında Soyuz komuzcununun toyunda Kalık (Akıyev) ile Osmankul arasında gerçekleşmiştir (Yıldız 2016: 382-383). Bu tür aytışları alım sabak türü içerisinde yer aldığı da düşünülebilir.

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde de Anadolu'daki âşık atışmalarında olduğu gibi, iki akın, kuudul veya çeçenin atışması bir yarışma havasında geçer. Her iki geleneğe de halkın önünde yapılan bu geleneksel icralarda, daha ustaca söz söyleyen yenmiş sayılır.

Kırgız Türklerinde akın aytışları iddialı ortamlarda gerçekleşir. Akını yenilen köy ahalisi veya şehir halkı, yenilmiş sayılır; halkın hafızasında bu tür aytışlar yıllar boyunca saklanır ve

hakkında konuşulur. Bu sebeple atışmalara göre aytışların daha iddialı olduğunu söylemek mümkündür.

Atışma ve aytış söyleme geleneğinde teknik açıdan bir farklılık söz konusudur. Âşık atışmalarında âşıkların sırayla dörtlük şeklinde atışmalarına karşılık, Kırgız aytışlarında belli bir nazım birimine bağlı olarak aytış söylemek şart değildir, hatta bir akın, diğer akından daha fazla veya az mısra ile kendi sırasını geçirebilir. Bu tarz söyleyiş Anadolu sahası âşık atışmalarında söz konusu olamaz.

Anadolu atışmalarında ayak ve ölçü, atışmanın değişmeyen temel teknik unsurlarıdır ve bir âşığın bunlarda değişiklik yapması hata, hatta yenilme sebebi sayılabilirken Kırgız aytışlarında aynı kafiyeyi ve ölçüyü sürdürme zorunluluğu da yoktur, aynı konuda cevap verebilme esastır. Özellikle alım-sabak aytışlarında aynı konunun sürdürülmesi önemlidir.

Atışmalarda, atışmaya katılan kaç âşık varsa, hepsine eşit sayıda dörtlük söyleme şansı verilir; en güzel ve anlamlı söyleyiş, bütün âşıklar sözlerini tamamladıktan sonra belirlenir. Buna karşılık, aytışlarda her akın eşit sırayla söz söylemeden, eğer akınlardan biri söyleyiş üstünlüğü yakalamışsa, aytış sona erebilir. Bunu şu şekilde ifade etmek de mümkündür; atışmalar ilk âşıkla başlar, son âşıkla sona erer ama aytışlarda ilk akın ikinci veya sonraki sırasında daha ustaca söz söylemeyi başarmışsa ikinci akının tekrar söz söylemesine gerek kalmadan aytış sonlandırılabilir.

Aytışların türleri olduğu gibi, atışmaların da türleri vardır. Doğan Kaya, birbirine çok benzer olan ve zaman zaman da birbirinin yerine kullanılan atışma, deyişme ve karşılaşmaları şu şekilde tanımlamaktadır:

Atışma: İzleyenleri eğlendirme maksadının ağırlıkta olduğu âşık karşılaşmasıdır. Atışmada âşıkların birbirini yenmesi, mat etmesi söz konusu değildir; söylediği manzum sözlerle rakibinden üstün görünmeye çalışır, dar ayak gibi teknik açıdan zor olan unsurlar kullanılmaz (Kaya 2007: 114).

Deyişme: İki veya daha fazla âşığın herhangi bir konuda manzum olarak söyleşmesi, sohbet etmesidir. Deyişmede galip gelme ve rakibe laf atma, takılma yoktur, duyguların kanaatlerin, inançların, durumun, kabullerin, tavırların ortaya konulması esastır (Kaya 2007: 236).

Karşılaşma: En az iki âşığın doğaçlama olarak dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak üzere belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir (Kaya 2007: 412).

Aralarında küçük farklar olan atışma, deyişme, karşılaşmalar, yöreden yöreye farklılıklar taşımakla birlikte; hoşlaşma-merhabalaşma, hatırlatma-canlandırma, tekellüm (asıl yarışma kısmıdır ve serbest konulu tekellüm, öğütleme, bağlama-muamma, sicilleme, yalanlama, taşlama-takılma, tüketmece-daraltmaca, uğurlama-methiye) bölümlerinden oluşur. Âşık fasıllarındaki bu bölümler yukarıda sınıflandırılması verilen ayıtış türleriyle benzerlik taşır.

Akın ayıtışlarının bir kısmı bilmece-cevap şeklinde yapılır. “Tapışmaktuu ayıtış/Bilmeceli ayıtış” olarak adlandırılan bu türe Talım Kız ile Köbök ayıtışı örnek verilebilir:

Talım Kız'ın sorusu:

*Uzun-uzun, uzun col,/Uzun uzun, uzun yol,
Uçugun bilgen kim bolot?/Ucunu bilen kimdir?
Kündöp-tündöp cügürüp,/Gece gündüz koşturup,
Ayanbay cürgön kim bolot?/Üşenmeden yürüyen nedir?
Alıs menen cuuktun, /Uzak ile yakının,
Çenin bilgen kim bolot?/Ölçüsünü kim bilir?
Açuu menen tattununun,/Acı ile tatlının,
Damın bilgen kim bolot?/Tadını bilen kimdir?
Kara sunu kaynatıp;/Kara suyu kaynatıp
Kaymak algan kim bolot?/Kaymak yapan kimdir?*

Köbök'ün cevabı:

*Uzun coldu uzartıp,/Uzun yolu uzatıp
Uçun bilgen kerbençi./Ucunu bilen kervancı.
Kündöp-tündöp cügürüp,/Gece gündüz koşturup
Ayanbagan mergençi./Üşenmeyen avcıdır.
Alıs menen cuuktun,/Uzak ile yakının,
Çenin bilgen bazarçı./Ölçüsünü bilen pazarcı.
Açuu menen tattununun,/Acı ile tatlının
Daamın tatkan kazançı./Tadını bilen kazancı.
Kara sunu kaynatıp;/Kara suyu kaynatıp
Tattuu kılğan tuz bolot./Lezzetli yapan tuzdur.
....(Akmataliyev vd. 2002: 267)*

Bu geleneksel türün Anadolu sahasından örneği;

Hacı Karakılçık

Bir sualim vardır Âşık İmamî

Kutsal kitabımın başını söyle

İnan ki sözlerim gayet samimi

Doluya dokunma boşunu söyle

İmamî

Sualine cevap istersin benden

Besmele Kur'an'ın başı değil mi

Manasız maksatsız söz olmaz senden

Cahillerde sözün boşu değil mi(Kaya 2007: 87)

Bu tür aytış ve atışmalarla akınlar ya da âşıklar birbirlerinin hemen her konuda bilgilerini sınavıp seyircilerin önünde imtihan ederler. Bu nedenle onların hemen her konuda bilgi sahibi olmaları, sorulan sorulara doğru ve mantıklı cevaplar verebilmeleri gerekir. Bunu başaramayan âşık veya akın, seyirci karşısında bilgisiz duruma düşecek, itibarını kaybedecektir.

Kırgız geleneğinde Tilekmet Çeçen-Karımşak Çeçen, Tezek Törö-Sart Çeçen, Ak Saktın-Kulmırza vd. arasındaki aytışlar da çeçen aytışlarına ve sanat (nasiyat) aytışlarına örnektir. Bunları da atışmalardaki “öğütleme” bölümü ile karşılaştırmak mümkündür. Her iki gelenekteki örnekte de halk sanatçılarının hayat felsefesi, dünyaya bakış tarzı, tecrübe ve bilgi paylaşımı esastır.

Akınlar arasında “maktoo” yani övgü türünde aytışlar da söylenir. Bunlarda büyük olan akın, küçük olanı över ve nasihat da verir. Küçük olan akın da büyüğünden saygıyla söz eder. Buna, Kalık Akıyev ile Osmonkul arasındaki bir aytış örnek verilebilir:

Kalık:

Osmonkul katuu çıktı dep/Osmankul güçlü çıktı diye

Daynındı uktum Çüyündön./Şöhretini duydum Çüy'den.

Osmonkul:

Irakmat, Kake, bana,/Teşekkür ederim, Kalık amca,

Iraazı boldum bugün men./Memnun oldum bugün ben.

Kalık:

*Maktab aytkan söz emes/Övmek için söylenen söz değil,
Baykap turam türündön./Gözlemliyorum görünüşünden. Gözlemliyorum
Osmonkul:*

*Dagı ele taalım alsam deym,/Daha da talim alsam diyorum,
Çarçabas kızıl tilinden./ Yorulmak bilmez çevik dilinden. (Tokombayeva 1972: 111).*

Kırgız aytışlarındaki “maktoo” ırlarının benzeri atışmalarda “methiye/uğurlama” şiirleridir. Methiyeler âşık atışmalarında başta söylenebildiği gibi, uğurlama kısmında yani faslın sonunda da söylenebilir:

Feryadî:

*Sefa geldin gözüm üzre
Olsam mihmana lâyıık
Şeyhülislam, sadrazam
Doğru Al’Osman’a lâyıık
Şenlik:*

*Seninle oldum taaşşuk
Gözlerime geldi ışık
Duymadım sen kime âşık
Dillerin Kur’an’a lâyıık*

Feryadî:

*Bu düşkün gönlüm açarsın
Selim Sırat’ı geçersin
Kevser ırmaktan içersin
Olasan cihana lâyıık*

Şenlik:

*Kul şenliği eder hürmet
Rikabın kıldım ziyaret
Sana nasip olsun cennet*

Huriye gilmana lâyıık (<https://edebiyatvesanatakademisi.com> [26.02.2021])

“Kordoo” yani “horlama/yeme” aytışlarına örneği hikayesiyle birlikte verebiliriz: Bir toyda Cenicok isimli akın komuz çalıp ır söylerken, Esenaman ile Mayköt isimli akınlar oraya

gelirler. Genç akın, oturanların kalkıp yer vermeleri ve kendisini çok meşhur akınların geldiği şeklinde uyardılarına rağmen hiç oralı olmaz. Bunun üzerine Esenaman şu aytışı söyler:

*Amanbı inim, Ceñicok? İyi mi inim, Cenicok?
Agandın senden kemi cok./Ağabeyinin senden eksiği yok,
Aça caak bendeden,/Çift çeneli insanoğlundan
Aytışarga teñi cok./Aytışmaya dengi yok.*

*Esenbi inim, Ceñicok?/Esen mi inim, Cenicok?
Esendin senden kemi cok./Esen'in senden eksiği yok.
Eki caak pendeden,/İki çeneli insan oğlundan
Eñişerge teñi cok./Yenişmeye dengi yok.*

*Kürpöñ-kürpöñ cügürüp,/Dört nala koşup
Külük bir kelet, col berçi!/Külük at geliyor yol versene
Kükük ündü Maykötkö,/Guguk kuşu ünlü Mayköt'e,
Balam, künökör bolboy kol berçi./Balam, günahkar olmayıp el uzatsana.*

*Argıy-argıy cügürüp,/Hızlı hızlı koşturup
Argımak kelet, col berçi!/Asil at geliyor, yol versene!
Astıñdagı Maykötkö,/Önündeki Mayköt'e
Balam, ardık kılbay kol berçi!/Balam, ayıp etmeyip el uzatsana!.*

*Balam, men torusu bolom cilkının,/Balam ben dorusuyum atın,
Torgoyu bolom ırçının./Turgayıyım ozanın
Balam, men mömösü bolom daraktın,/Balam, meyvesiyim ağacın,
Şişesi bolom araktın./Şişesiyim rakının.*

Esenaman'ın iğneleyici sözlerine Ceñicok şu cevabı verir:

*Argıy-argıy cügürüp,/Hızlı hızlı koşturup
Argımak kelse, col berbeym./Asil at gelse yol vermem
Alcıp kalgan Maykötkö,/Bunayan Mayköt'e*

Men ahmak bolup kol berbeym./Ben ahmak olup el uzatmam.

*Kürpöñ-kürpöñ cügürüp,/Dört nala koşturup
Külük kelse, col berbeym./Külük at gelse yol vermem.
Küyködöy bolgon Maykötkö/ Küykö³ gibi olan Mayköt'e
Men künökör bolup kol berbeym./Ben günahkar olup el uzatmam.*

*Torusu bolsoñ cılkının,/Dorusu olsan yilkının
Topşoytup toygo minbeybi/Eğerleyip toylarda binmezler mi?
Torgoyu bolsoñ ırçının,/Turgayı olsan ozanın,
Too kırgıyı ilbeybi?/Dağ atmacası yakalamaz mı?*

*Mömösü bolsoñ daraktın,/Meyvesi olsan ağacın
Şişesi bolsoñ araktın./Şişesi olsan rakının
Baldarıñ bazar baybaybı,/Çocukların pazara varmaz mı,
Bazardan arak albaybı?/Pazardan rakı almaz mı?*

*Sen öñgöndön kak baştın,/Sana benzeyen kuru başın,
Beyitine barbaybı?/Mezarına varmaz mı?
Aragın içip, mas bolup,/Rakıyı içip sarhoş olup
Şişeni carıp salbaybı?/Şişeyi kırıp atmaz mı? (Yıldız 2007: 188)*

Cenicok'un cevabı dinleyenlere daha ustaca gelir. Çünkü Cenicok, Mayköt'ün söylediği sözü artık üzerine söz söylenemeyecek bir duruma düşürmüştür ve Ceñicok bu ayışın galibi olarak ün kazanır.

Atışma geleneğinde “sicilleme” türü, Kırgız ayışlarındaki yukarıda örneğini verdiğimiz “kordoo” ile benzer özellikler taşır. Atışmalarda söylenen “sicilleme”ye Âşık Şenlik tarafından söylenen örnek verilebilir:

*Ey âşih düşün sözünü seni müşkül hâl eylerem
Gurudar nutk u nefesin elfâzını lal eylerem
Bin tümenlih gıymetini endirer bir pul eylerem*

³ Küykö: Benekli bir küçük alıcı kuş.

Ceng gurar imtihan olar azim galmağal eylerem

...

Ormanda meşe sansarı çingılda çakkal eylerem

Kâh atar sahraya düze kâh narında kal eylerem

...

Boyuna tahar yuları çarbadara gul eylerem

Bend eder tavlahanada yem suyunu bol eylerem

Eri ölmüş avrat kimi döğdürerem dizlerini

Bekar goca garı kimi melül koyuf dul eylerem (Kaya 2007: 664)

“Kordoo” ve “sicilleme”lerde ağır bir üslup ve yergi söz konusudur. Sovyet Döneminde bu tür şiirler yasaklandığı gibi atışma geleneğinde de her zaman “sicilleme” söylenmez.

Taklit yapma kabiliyetleri olan ve mizahî aytışlar söyleyen kuudullar tarafından yapılan aytış örneklerinden günümüze kadar gelebilen örnekler azdır. Bunların en meşhurları Kuyruçuk ile Şarşen ve Beknazar ile Şarşen arasında yapılan aytışlardır.

Anadolu sahasında “yalanlamalar” âşıkların gerçekleşmesi mümkün olmayan olayları olmuş gibi söylemeleri üzerine kurulmuş bir âşık faslı bölümüdür ve amaç Kırgız edebiyatındaki gibi, halkı güldürerek eğlendirmektir. Kırgız geleneğindeki “tamaşaluu (eğlenceli)” aytış türünün karşılığı olarak âşık atışmalarında “yalanlamalar” genellikle mizahi üslupla söylenen atışma örnekleridir. Kırgız edebiyatından örnek:

Bala Irçı Sıdık: *Semirgen menen Taşmatım,/Semirmen ile Taşmat'ım,*

Koşulbaysın corogo./Katılamıyorsun coroya⁴.

Carabaysın konoogo,/Yaramıyorsun koşuya

Karıganda köp içip,/Yaşlandığında çok içip,

Semirgensin bozogo./Semirmişsin bozayla.

Üyündön bozo üzülböyt,/Evinden boza eksilmiyor,

Berilgensin oşogo./Teslim olmuşsun ona.

Toy bolgon cerdi paylaysın,/Toy olan yeri ararsın.

Ölgöndön kiyin Taşmat, sen,/Öldükten sonra Taşmat, sen,

Bir teşe cerdi maylaysın./Bir teşe⁵ yer yağlarsın.

⁴ Coro: Kışın üyelerinden birinin diğerlerine boza ve diğer ikramlar ettiği grup.

⁵ Teşe: 1.09 hektar karşılığında bir arazi ölçüsü.

Botobay: Şaşılбай ırda, Bala ırçı,/Acele etmeden söyle, Bala ırçı,
Nasıya kılбай, Taşmatka./Ödünç verme, Taşmat'a
Nak bergendey ırdaysın./Nakit para vermiş gibi türkü söylüyorsun,
“Bozo kılıp içkin” dep,/”Boza yapıp iç” diye
Şak bergendey ırdaysın./Tahıl vermiş gibi türkü söylüyorsun.
Uluk bolup kelgensip,/Âmir gibi gelip,
Taşmattı mıñça tergeysin./Taşmat'ı böyle sorguladın.
“Bozo kılıp içkin” dep,/“Boza yapıp iç” diye,
Ugutun koşup bergensip/Mayasını katıp vermiş gibi,
Adamdar saga karabayt,/Adamlar sana bakmazlar.
Tentirep cürgön kedeysin,/Başiboş gezen fakirsin.
Semiriş saga carabayt./Semirmek sana yaramıyor. (Kayıpov 1981: 154).

Bu örnekte “kordoo” aytışından farklı olarak daha şaka yollu bir ifade söz konusudur.
“Yalanlama”ya atışmalardan örnek verecek olursak:

Püryani: Aklıma geleni söylerim belki
Âşıқта bulunan bu nasıl hal ki
Sen bir horoz olsan ben de tilki
Horozun boynunu biçti gördün mü

Çobanoğlu: Barekallah âşıkların medhine
Mevlâ yardım eder sıdkı bütüne
Şimdi yolum gayet düştü çetine
Bu yolumuz çok dolaştı gördün mü

Püryani: Bu nasıl tecelli bu nasıl yazı
Dikkat eyle âlem dinliyor bizi
Sizin köyde kardaş muhtarın kızı
Bekçinin oğluna kaçtı gördün mü

Çobanoğlu: Ne güzel oluyor âşıklar cengi
Yeni geldi bu meydanın ahengi
Belledim ki gitti yüzümün rengi
Bu âşıklar iy savaştı gördün mü
..... (Kaya 2007: 88-89)

Atışmaların ve aytışların dinleyiciyi en çok eğlendiren ve güldüren kısımları olan “tamaşaluu aytışlar” ve “yalanlamalar” dinleyiciler tarafından büyük bir dikkatle takip edilir. Bunlarda, halk mizahının en özgün ve belirgin özellikleri sanatçının yaratıcılığıyla birleşir. Zaman zaman açık olarak söylenemeyen bazı gerçeklerin mizah yoluyla hafifletilerek veya üstü örtülerek de bu tür atışma ve aytış örnekleriyle dile getirildiği görülebilir. Bu özelliği taşıyan örnekler, güldürürken düşündürmeyi veya farkındalık yaratmayı sağlayan şairlerdir.

Sonuç

İki veya daha fazla söz ustasının, halk şairinin karşılıklı şiir söyleme geleneği, Türk Dünyasının birçok coğrafyasında yer alan ortak bir kültür unsurudur. Yer aldığı geleneklerde, benzerlikleri yanında farklılıklardan kaynaklanan zenginlik de mevcuttur. Bu sebeple örnekleri birçok açıdan karşılaştırılıp değerlendirilebilir. Bu çalışmada Türkiye’de atışma, Kırgızistan’da aytış olarak adlandırılan türün örnekleri üzerinden karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Her iki geleneğe de icracılarının geleneğe başlama yollarının rüya motifine bağlanması, yetişme şartları gibi, bu çalışmada ele alınmayan ortaklıklar da vardır. Bunlar başka bir çalışmanın konusunu teşkil edecek mahiyettedir. Bunun yanı sıra, aytış ve atışma şairlerinde işlenen konular ve buna göre oluşan alt türler, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir.

Aynı kültürün unsurları olarak şekillenen bu türün, dış yapı ve icra tarzı bakımından farklılıklar taşıması da birbirinden farklı coğrafyalarda bu geleneğin çeşitlenerek varlığını sürdürdüğünün delilidir.

Halk sanatçılarının doğaçlama olarak sürdürdükleri bu gelenek, sözlü geleneğin özgün türlerinin ortaya çıkmasını sağlamış ve eğlendirmek, bilgilendirmek, öğüt vermek gibi ortak işlevlerle Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında varlık göstermiştir.

Kaynaklar

- Akmataliyev, Abdıldacan, A. Caynakova, İ. Cumabayev, B. Kebekova, R. Kıdırbayeva, K. Kırbaşev, S. Musayev (2002), *Kırgız Adabiyatının Tarihi 1*, Bişkek.
- Bektenov, Z., T. Bayciyev (1993), *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek: Mektep.
- Gözaydın, Nevzat (1989), “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III*, Ocak-Haziran, 445-450: 1-104.
- Kaya, Doğan (2007), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kayıpov, Süleyman (1981), *El Irçıları*. Frunze: Kırgızistan Basması.
- Orozkanov, Abdiselam (2006). *Tökmölkütün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*. Bişkek.
- Tokombayeva, A. (1972). *Aytıştar*. Frunze.
- Yıldız, Naciye (2007), *Kırgız Halk Edebiyatı I*, Ankara: Alp Yay.
- Yıldız, Naciye (2016), “Kırgız Akın Geleneği”, *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı* Ed. Naciye Yıldız, F. Ahsen Turan, Ankara: Gazi Kitabevi: 375-450.
- <https://edebiyatvesanatakademisi.com> (Erişim Tarihi: 26.02.2021)